

ગુજરાતમાં ખેતમજૂરો અને તેના પ્રશ્નો

પ્રા. રીટાકુમારી પી.મહેતા
સરકારી વિનયન અને વાણિજ્ય કોલેજ, વાંસદા,
(હનુમાન બારી) તા. વાંસદા, જી. નવસારી.

1. ગુજરાતના ખેતમજૂરો અને તેના પ્રશ્નો

આર્થિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ ભારતીય અર્થતંત્ર કૃષિક્ષેત્ર, ઉદ્યોગક્ષેત્ર અને સેવાક્ષેત્ર આમ ત્રણ ક્ષેત્રમાં વહેંચાયેલું છે. તાજેતરમાં ભારત ટ્રિલિયન ડોલરવાળા દેશોના ક્લબમાં વિશ્વનું છઠ્ઠું સ્થાન ધરવતું અર્થતંત્ર બન્યું છે. તાજેતરમાં ભારતે જે વિકાસ સાધ્યો છે, તેથી તે વિકસીત દેશોમાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યું છે. ભારતની રાષ્ટ્રીય આવક અને માથાદીઠ આવકમાં વધારો થઈ રહ્યો છે. વર્ષ-૨૦૦૮-૦૯માં ભારતની માથાદીઠ આવક રૂ.૪૦૧૪૧ હતી જે ૨૦૧૪-૧૫ ના વર્ષમાં ૨૦૧૧-૧૨ ના ભાવોએ વધીને લગભગ રૂ.૮૮૫૩૩ થવા પામી હતી અને આજે તે રૂ.૯૧૦૦૦ થવાનો અંદાજ હતો. આપણે હવે ઝડપથી વિકસતા દેશોની હારમાળમાં આવી ગયા છે. આપણા અર્થતંત્રમાં માળખાકીય પરીવર્તનો આવી રહ્યા છે અને હવે આપણું અર્થતંત્ર માત્ર ખેતી પ્રધાન જ રહ્યું નથી. તેમ છતાં અન્ય વિકાસશીલ દેશોની જેમ અહીં પણ ખેતી અનેક રીતે વ્યુહાત્મક મહત્વ ધરવે છે. આજે પણ લગભગ ૫૦% કરતાં વધારે વસતી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે કૃષિક્ષેત્ર પર આધારીત છે.

અલબત્ત રાષ્ટ્રીય આવકમાં કૃષિક્ષેત્રનો સાપેક્ષ હિસ્સો ઘટી રહ્યો છે. જે આ કોષ્ટક પરથી જોય શકાય છે.

ક્રમ	વર્ષ	રાષ્ટ્રીય આવકમાં ફાળો (ટકાવારીમાં)
૧	૧૯૫૦-૫૧	૫૭.૧%
૨	૨૦૦૧-૦૨	૨૨.૧%
૩	૨૦૧૦-૧૧	૧૪.૧%
૪	૨૦૧૭-૧૮	૧૩.૦%

સ્ત્રોત: ભારતીય અર્થતંત્ર (૨૦૧૭-૧૮)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી જોય શકાય છે કે, વર્ષ-૧૯૫૦-૫૧ની રાષ્ટ્રીય આવકમાં કૃષિક્ષેત્રનો ફાળો ૫૭.૧% હતો તે ઘટીને વર્ષ-૨૦૦૧-૦૨, ૨૦૧૦-૧૧ અને વર્ષ-૨૦૧૭-૧૮ માં ક્રમશઃ ઘટીને ૨૨.૧%, ૧૪.૧% અને ૧૩.૦% થયો છે.

વર્ષ- ૨૦૧૧ની વસતી ગણતરી અનુસાર ભારતની કુલ વસતી ૧૨૧.૦૧ કરોડ હતી, જે વર્ષ-૨૦૧૮ માં વધીને ૧૩૪ કરોડ જેટલી થવા પામી છે. કુલ વસતીનો અડધા ભાગથી વધુ ખેતી ક્ષેત્ર માંથી રોજગારી મેળવે છે. તેથી કૃષિ વ્યવસાયમાં ઉત્પાદકતા વધે તેવા ટેકનોલોજીકલ અને સંસ્થાક્રિય પગલાં વિચારવા જરૂરી બને છે. જમીન, શ્રમ, મૂડી અને નિયોજક આર્થિક ઉત્પાદન ના મહત્વના સાધનો છે જે પૈકી શ્રમ મહત્વનું જીવંત સાધન છે. ખેતીક્ષેત્ર સાથે ખેતમજૂર ગાઢ રીતે સંકળાયેલો છે ખેતમજૂર વગર ખેતી મુશ્કેલ બને છે. ખેતીક્ષેત્ર સાથે કામ કરતું માનવ શ્રમ એ જીવંત સાધન જેને ખેતમજૂર કહેવામાં આવે છે.

2. ખેતમજૂર

જે વ્યક્તિ કુલ આવક નો ૫૦% કરતાં વધારે હિસ્સો ખેતમજૂરી માંથી મેળવતો હોય તેને ખેતમજૂર કહેવામાં આવે છે.

3. બીજી ખેતમજૂર તપાસ સમિતિ

3.1 ભારતમાં ખેતમજૂરોનું પ્રમાણ

ખેતમજૂરોને કેટલિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. ખેતમજૂર પ્રાથમિક વ્યવસાય સાથે સંકડાયેલો જેમાં જોખમો અને અનિશ્ચિતતાઓ જોવા મળે છે જેની અસર ખેડૂતો અને પછી ખેતમજૂરો પર પડે છે. કૃષિમાં યાંત્રીકરણ વધ્યું છે સિંચાઈ તથા યાંત્રીકરણ થી ખેતમજૂરોની માંગમાં વધારો થાય છે. પરંતુ ખેતમજૂરોનો પુરવઠો સતત વધતો હોવાથી ખેતમજૂરો સામે રોજગારીની સમસ્યા ઉભી થાય છે. ભારતમાં ખેતમજૂરોનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે.

(આંકડા મિલિયનમાં)

ક્રમ	વસતી ગણતરી વર્ષ	કુલ વસતી	કુલ કામકરનારા	ખેતમજૂરો	કુલ કામકરનારાઓમાં ખેતમજૂરોની ટકાવારી
૧	૧૯૫૧	૩૫૬.૮૬	૧૩૯.૪૨	૨૭.૫૦	૨૮.૨૮
૨	૧૯૬૧	૪૩૯.૨૪	૧૮૮.૬૮	૩૧.૫૨	૨૪.૦૪
૩	૧૯૭૧	૫૪૮.૧૬	૧૮૦.૪૮	૪૭.૫૯	૩૭.૭૬
૪	૧૯૮૧	૬૬૫.૨૯	૨૨૨.૫૨	૫૫.૫૦	૩૭.૪૯
૫	૧૯૯૧	૮૩૮.૫૮	૨૮૫.૯૩	૭૪.૬૦	૪૦.૨૬
૬	૨૦૦૧	૧૦૨૫.૨૫	૩૧૩.૧૭	૧૦૭.૪૫	૪૫.૭૧
૭	૨૦૧૧	૧૨૧૦.૫૭	૩૬૨.૪૫	૧૪૪.૩૩	૫૪.૮૭

સ્ત્રોત: વસતી ગણતરી -૨૦૧૧

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી જોય શકાય છેકે, વર્ષ-૧૯૫૧ થી ૨૦૧૧ સુધી ખેતમજૂરોનું પ્રમાણ ઉતરોત્તર વધતું રહ્યું છે.

જુદાજુદા રજ્યોમાં ખેતમજૂરો નું પ્રમાણ: (આંકડા મિલિયનમાં)

ક્રમ	રજ્યો	ખેતમજૂર		
		પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
૧	આંધ્રપ્રદેશ	૮.૧૩	૮.૭૪	૧૬.૮૭
૨	અરુણાચલપ્રદેશ	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૩
૩	આસામ	૧.૧૩	૦.૭૨	૧.૮૫
૪	છત્તીશગઢ	૨.૩૪	૨.૭૫	૫.૦૯
૫	બિહાર	૧૨.૫૭	૫.૭૭	૧૮.૩૪
૬	ગોવા	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૩
૭	ગુજરાત	૩.૬૫	૩.૧૯	૬.૮૪
૮	હરિયાણા	૧.૦૪	૦.૪૯	૧.૫૩
૯	હિમાચલપ્રદેશ	૦.૧૦	૦.૦૭	૦.૧૮
૧૦	જમ્મુ અને કાશ્મીર	૦.૪૧	૦.૧૩	૦.૫૫
૧૧	ઝારખંડ	૨.૩૪	૨.૦૯	૪.૪૪
૧૨	કર્ણાટક	૩.૨૮	૩.૮૭	૭.૧૬
૧૩	કેરલા	૦.૮૬	૦.૪૬	૧.૩૨
૧૪	મધ્યપ્રદેશ	૬.૩૧	૫.૮૮	૧૨.૧૯
૧૫	મહારાષ્ટ્ર	૬.૭૭	૬.૭૧	૧૩.૪૯
૧૬	મણિપુર	૦.૦૪	૦.૦૭	૦.૧૧
૧૭	મેઘાલયા	૦.૧૧	૦.૦૯	૦.૨૦
૧૮	મીઝોરમ	૦.૦૨	૦.૦૨	૦.૦૪
૧૯	નાગલેંડ	૦.૦૩	૦.૦૩	૦.૦૬
૨૦	ઓડિશા	૩.૪૮	૩.૨૬	૬.૭૪
૨૧	પંજાબ	૧.૨૪	૦.૩૫	૧.૫૯
૨૨	રજસ્થાન	૨.૧૩	૨.૮૧	૪.૯૪
૨૩	સિક્કીમ	૦.૦૧	૦.૦૧	૦.૦૩
૨૪	તમિલનાડુ	૪.૮૪	૪.૭૬	૯.૬૧
૨૫	ત્રિપુરા	૦.૨૧	૦.૧૪	૦.૩૫
૨૬	ઉત્તરપ્રદેશ	૧૩.૮૦	૬.૧૪	૧૯.૯૪
૨૭	ઉત્તરાખંડ	૦.૨૯	૦.૧૨	૦.૪૦
૨૮	પશ્ચિમબંગાળ	૭.૪૫	૦.૭૪	૧૦.૧૯

Source: ministry of home affairs .india.

4. ગુજરાતમાં જાતિ પ્રમાણે ગ્રામિણ અને શહેરી ખેતમજૂરોનું પ્રમાણ

ગુજરાતમાં વર્ષ -૨૦૦૧ થી વર્ષ -૨૦૧૧ ના વર્ષ દરમિયાન સરકારશ્રીના પ્રકાશિત આંકડાઓ ના આધારે ગુજરાતના મુખ્ય અને ગૌણ ખેતમજૂરોનું પ્રમાણ શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તાર પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે છે.

(આંકડા મિલિયનમાં)

ક્રમ	વિગત		૨૦૦૧	૨૦૧૧
૧	મુખ્ય ખેતમજૂર	શહેરી	૩૧.૨૩	૨૦.૧૧
		ગ્રામિણ	૩૫.૦૨	૩૪.૮૭
		કુલ	૬૬.૨૫	૬૭.૨૧
૨	ગૌણ ખેતમજૂર	શહેરી	૧.૮૫	૧૦.૬૪
		ગ્રામિણ	૧૨.૨૨	૨.૭૬
		કુલ	૧૪.૦૭	૧૩.૪

સ્ત્રોત ; census of India . ૨૦૦૧.૨૦૧૧

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ગુજરાત રાજ્યમાં જાતિ પ્રમાણે ગ્રામિણ અને શહેરી ખેત મજૂરોનું પ્રમાણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. વર્ષ - ૨૦૦૧ માં મુખ્ય ખેતમજૂરો ૬૬.૨૫% અને વર્ષ - ૨૦૧૧ માં ૬૭.૨૧ ટકાનો વધારો થયો છે જ્યારે ગૌણ ખેતમજૂરોના પ્રમાણમાં ૦.૬૭ ટકા નો ઘટાડો થયો છે. જે બતાવે છે કે મુખ્ય વ્યવસાય તરીકે ખેતમજૂરોની સંખ્યામાં વધારો જોવા મળે છે.

સામાન્ય રીતે ખેતમજૂરોની માથાદીઠ આવક નીચી હોય છે. જેથી તેમનો જીવન નિર્વાહ મુશ્કેલ બને છે. જેથી તેમના જીવન ધોરણમાં સુધારો કરી શકાય તે માટે ઉંચા વેતન જરૂરી છે. ગુજરાત રાજ્યમાં ખેતમજૂરોના દૈનિક વેતનદરો નીચેના કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

5. ગુજરાત રાજ્યમાં ખેતમજૂરોના દૈનિક વેતનો

ક્રમ	વર્ષ	જાતિ	વાવણી	નિંદામણ	રોપણી	લણણી	પાકવિણવો
૧	જાન્યુઆરી	પુરુષ	૧૩૫.૦	૧૧૮.૦	૧૧૦.૦	૧૨૬.૦૦	૧૨૬.૦
	૨૦૧૩	સ્ત્રી	૧૧૭.૦	૧૧૪.૦	૧૦૬.૦	૧૧૧.૮૮	૧૧૬.૦
૨	ફેબ્રુઆરી	પુરુષ	૧૩૫.૦	૧૪૭.૪૬	૧૫૭.૨૫	૧૫૯.૯૯	૧૨૬.૫૬
	૨૦૧૩	સ્ત્રી	૧૧૭.૨૨	૧૩૪.૬૨	૧૧૩.૭.૧૯	૧૪૦.૭૪	૧૨૨.૫૦
૩	નવેમ્બર	પુરુષ	૧૩૩.૩૩	૧૩૩.૩૩	૧૩૩.૩૩	૧૩૩.૩૩	૧૩૩.૩૩
	૨૦૧૩	સ્ત્રી	૧૩૩.૧૮	૧૩૩.૧૮	૧૩૩.૧૮	૧૩૧.૨૫	૧૩૧.૨૫
૪	ડિસેમ્બર	પુરુષ	૧૩૬.૩૮	૧૩૧.૬૮	૧૩૧.૩૮	૧૫૬.૭૯	૧૫૬.૭૯
	૨૦૧૩	સ્ત્રી	૧૫૦.૭૭	૧૫૦.૭૭	૧૫૦.૭૭	૧૫૦.૫૪	૧૫૦.૫૪
૫	જાન્યુઆરી	પુરુષ	૧૭૦.૫૨	૧૭૦.૫૨	૧૭૦.૫૨	૧૬૪.૪૬	૧૫૫.૦
	૨૦૧૪	સ્ત્રી	૧૬૧.૭૩	૧૬૧.૭૩	૧૬૧.૭૩	૧૫૮.૫૨	૧૫૨.૩૯

સ્ત્રોત :- [http :- labourbureau. Gov. in.](http://labourbureau.gov.in)

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી જોઈ શકાય છે કે જાન્યુઆરી-૨૦૧૩ માં સ્ત્રી-પુરુષના વેતનદરોમાં નજીવો ફેરફાર જોવા મળે છે. જેમાં વાવણી કરતા શ્રમિકોને વધારે વેતન આપવામાં આવે છે. અને ૨૦૧૩ ની તુલના એ જાન્યુરી ૨૦૧૪ દરમિયાન ૧૩૪ થી વધીને લણણીના કામ માટે વેતનદરોને ૧૭૦.૫૨ થયા હતા. જે બતાવે છે કે ખેતમજૂરોના વેતનદરમાં સમયાંતરે ફેરફાર થતો જાય છે. ખેતમજૂરો સાથે આર્થિક પ્રશ્ન રોજગારી વિષયક, જીવન ધોરણ વગેરે જેવા પ્રશ્નો જોડાયેલો છે તેમજ માલિકો દ્વારા ખેતમજૂરોનું શોષણ થતું જોવા મળે છે.

ભારતમાં અને ગુજરાતમાં છેલ્લા દશવર્ષમાં ઉદ્યોગોનું પ્રમાણ વધ્યું છે. તેની સાથે સેવા ક્ષેત્રનો વિકાસ થયો છે. છતાં ખેતીનું મહત્વ યથાવત છે. ગુજરાતમાં ખેતમજૂરોના આર્થિક, સાજીક અને રોજગારી જેવી સમસ્યાઓના કારણે તેમનાજીવમાં શિક્ષણ, આરોગ્ય, સુખીજીવન, પાયાના પ્રશ્નો જેવી સમસ્યાઓનું નિવારણ કરી શકાયું નથી.

સંદર્ભ સૂચિ

1. સેંસસ ઓફ ઇન્ડિયા- ૨૦૦૧-૨૦૧૧
2. ભારતીય અર્થતંત્ર (૨૦૧૭-૧૮)
3. અર્થસંકલન -૩૧ જાન્યુઆરી-૨૦૧૮
4. Ministry of home affairs India
5. Labour bureau. Gov. in.